

Ziya Gökalp

Mehmet KARADAYI

Tam ve ideal illiyet tatbikatının sağlam temelleri üzerine kurulmuş olan Durkheim içtimaiyatını, memleketimizde tanıtmış ve ilmî ve amelî çalışmaları ile buna hizmet etmiş olan Ziya Gökalp'e göre. İçtimaî hâdiseleri değiştiren kudret ve kuvvet, büyük adamda değil, ondan evvelki içtimaî hadiselerdedir. İçtimaî inkişafta büyük adamın rolü ancak talî derecede kalır.

Bütün bu sözlere rağmen, Gerek Dürkheim ve gerekse Gökalp zaman zaman en ferdiyetçilerden daha ateşli birer ferdiyetçi oldukları birer hakikattir .

Gökalp meseleyi şöyle vazediyor: B. Adam namı verdiğimiz kimseler acaba bir takım içtimaî sebeplerin tahakkukundan mı meydana geliyor? Yoksa uzviyetinin esrarengiz bir hamlesinden mi? tevellüt ediyor. Önce bu meselenin anlaşılması gerekmektedir. Çünkü B. Adam içtimaî tekâmülün bir mahsulü adedilirse içtimaî Determinizm'i ihlâl etmiş olmazlar. İkinci şekilde doğuyorlarsa o takdirde cemiyetin mukadderatı daima hariçten gelen esrarengiz âmilin tesirlerine maruz olur, yani gayri muayyeniyet içerisinde kalır.

Evvelâ büyük adamların zuhur tarzlarını izah etmek icap ediyor. Ve Gökalp devamlı B. adam denen tipleri tasniflere tabi tutuyor ve görüyor ki; bir kısım B. adamlar, askerî, siyasî, içtimaî, ve dinî hayatta rol oynamışlar, yenileşme hareketine yol açmışlar, içtimaî hamlelere yeni bir din getirmişler, siyasî reformlar yapmışlar, netice olarak rolleriyle tarihi doğurmuş olan bu nevi B. adamlara mütefekkirimiz, kendi tabiri ile MÜCEDDİT - Reformatour - diyor. Diğer bir kısım B. adamların varlığını müşahede ediyor ki, bunlar; kültür denen sahada istihaleler, inkılâplar yapıyor, icat ve keşifler meydana getiriyorlar, ve Gökalp tarafından da tabir olarak MÜBDİ - Inventeur - şeklinde isimlendiriliyorlar.

Şu halde Gökalp B. adamları Müceddit ve Mübdi olarak iki çeşite ayırmış bulunuyor. Gene bu tasnifini izah için mensubu bulunduğu Fransız içtimaiyat mektebinin TESANÜT hakkındaki telâkkisin - den faydalanıyor, ve hattâ izahı buna istinat ediyor.

Meseleye vukufumuzu arttırmak için adı geçen tesanüt telâkkisi hakkında biraz izahta bulunalım. Şöyle ki:

Bütün cemiyet şekillerinde iki çeşit tesanüde rast-gelinebilir:

—1.) M i h a n i k î, benzeme ile tesanüt ki, bunlara iş bölümünün inkişaf etmediği iptidaî cemiyetlerde rastlarız. Burada esas bütün ferdi şuurların, muayyen bir cemiyetin ruhî esası olan müşterek tipe uygunluğudur». O zaman ferdiyet bir hiçten ibarettir. Zaten mihanikî tesanüdün işareti; Ma'şeri şuurun (topluluk şuru) ferdi şuurumuzla her noktada uyuşmasıdır. Artık fert, kendi ferdiyetine ait olmayıp cemiyetin emrindedir.

II.) U z v î tesanütte ise, zümre fertleri birbirlerine benzemezler ve benzemeyişleri nisbetinde de birbirlerine muhtaçtırlar. İş bölümünün artması ile fertler artık birer şahsiyet sahibidirler. Onlar cemiyetin emrinde olmayıp, onunla işbirliği halindedirler. Fertlerin hareket hürriyetleri iş bölümünün artması ile yakından alâkalıdır. Ve fakat, fertlerin üzerinde cemiyetin bir otoritesi olduğu inkâr edilemez.

Yukarıda izah edilen bu iki çeşit tesanüt, iki çeşit B. adamın zuhurunu hazırlar. Klandan aşiretler konfederasyonuna gelinceye kadar görülen içtimaî şekillerde bu tesanüt ihtiyacı derece derece artmaktadır. Klan adını almış olan bu ilk içtimaî toplulukta bu Vahdet (birlik) hissi tamdır ve dinî bir karakter taşımaktadır. Yani vahdeti temin ve temsil edecek bir ferde, B. adama ihtiyaç hissedilmez. Fakat sonraki içtimaî şekillerde çeşitli sebeplerle bu bir-

lik bozular. Çeşitli aşiretlerin birleşmeleriyle meydana gelmiş olan konfederasyonlarda vahdet başka tesirlerle iade edilmelidir. Bu acaba nasıl olacaktır? Durkheim'in Gökalp tarafından benimsenmiş bir tabiri ile - Conscience Colective - Ma'seri Vicdan yani kolektif, toplu ruh, birlik şuuru işte bu vahdet ihtiyacının kendisidir. Diğer ihtiyaçların yanında kolektif vicdanın bu ihtiyacı sıvrılır, ve o zaman ma'seri vicdanın mümessili olacak bir fert, askerî, dinî, siyasî sahada B. adam ortaya çıkacaktır.

Mâmafih statik, durgun zamanlarda bu ihtiyaç ne kadar kuvvetli olursa olsun B. adamın zuhuru için kâfi sebep değildir. B. adamın yetişmesi için büyük bir felâket, yahut bir muzafferiyetin istihsalı, büyük bir buhran veya vakanın ortaya çıkması gibi topluluğa müşterek duygulardan ibaret olan kendi varlığını hissettirebilecek vakalar lâzım gelmektedir.

Bu iddiaya tarihten bir çok misaller bulmak kabildir. Meselâ; Araplarda Fil Vakasına kadar B. adam sıfatını haiz olabilecek bir kimsenin yetişmiş olmadığı görülür. Ne zamanki Kâbe'ye bir düşman taarruzu vukubuldu ve millî bir felâket telâkki edilen bu taarruz, millî vahdetin vazih bir şekilde idrakına yol açtı. Ve Fil vakasını müteakip B. adam diyebileceğimiz kumandanlar, hatipler ve şairler yetişti.

İşte bu arada müceddidi tarif ve tahlil dersek, müceddit millette husule gelmekte olan vahdet cereyanını ruhunda en vazih ve şiddetli bir şekilde hissedilen bir müjdecidir.

Şurası hakikattir ki, ferdî ruhiyat sahasında herhangi bir hâdise şuursuz bir halde oldukça gayet kuvvetsiz ve tesirsizdir. Fakat şuur sahasına çıkınca şiddetli bir müesseriyyete sahip olur. Aynı hali içtimaî ruhiyatta da görebiliriz. Cemiyette şuursuz bir şekilde bulunan vahdet cereyanı bir fertte tecelli ederek cemiyette bütün ruhları istilâ eder.

Birinci sınıfa dahil B. adamların zuhurunu bu şekilde izah ederken, Gökalp, cemiyette vahdet hissinin temsil eden adamı aynı zamanda millet olma hareketinin timsalî addediyor bilindiği gibi şuurlu bir millet olma hissi ancak IX. cu asırda görülmüştür. Cevap olarak şöyle söylüyor: Müceddit millî bir topluşmanın mümessili dinî bir hakikatin, siyasî bir adalet veya hürriyetin mücahidi olarak, ortaya atılır. Nitekim Türk tarihinde de milliyetçilik cereyanı tanzimat, meşrutiyet, ittihadı anasır, ittihad-ı islâm adları altında ortaya çıktığı hepimizce malûm bir hâdisedir.

Şimdide mütefekkirimizin Mübdi'ler (İnventur) in zuhuru hakkındaki fikirlerine gelelim:

Cemiyet içinde mihanikî tesanüt, vahdet vakası ve ihtiyacı nasıl müceddidi yetiştiriyorsa, aynı şekilde uzvî tesanüt, yani cemiyet dahilindeki işlerin bölünmesi neticesindeki uzvî vahdette Mübdi'yi yetiştirir. Gökalp iş bölümü ile mevzuumuzu Darwin'in «Yaşamak için mücadele» formülü yardımı ile şöyle bağdaştırıyor:

İş bölümüne, bilhassa içtimaî ve meslekî olanına ta şehirlerin ilk teşekkülü zamanlarında rastlamak kabildir. Şehirlerin teşekkülünden evvel dağınık yaşayan halk çiftçilik ve çobanlıkla gıdalarını temin edebiliyorlar. Ne zamanki şehrin dar alanına sıkıştılar, bütün bu kaynaklar kifayet etmedi. İşte burada Darwin'in kanunu ortaya çıkar. Bu tabiatçıya göre: iki uzviyet ne kadar birbirinin aynı ise, yaşadıkları sahadar ve gıda az ise rekabet o kadar şiddetli olur. Halbuki birbirinden ayrı uzviyetler gayet dar bir sahada aralarında hiç rekabet olmaksızın yaşayabilirler. Bir meşe dalı üzerinde yaşayabilen böcekler misali iyi bir örnektir. Buraya kadar biyolojik mütalâdır. Gökalp bunu içtimaîleştirerek bir nevi içtimaî Darwin'cilik yapıyor. Ve diyor ki: İşte şehirde de fertler meslekçe birbirlerine benzedikleri müddetçe yekdiğerinin rakibidir. Halbuki aralarında iş bölümü oldukça rekabet olmaz. Daha ileri giderek böyle bir iş bölümü olmadığı farzedilse aşağı yukarı şu ihtimaller karşısında kalırız:

a.) Rekabet her ne bahasına olursa olsun dayanmak ve daimî gerginlik içinde yaşamak. b.) Göç etmek. c.) Bu da olmadığı takdirde intihar etmek. Fakat gerçekte bu üç ihtimalin tahakkuku imkânsızdır. O halde 4. cü bir ihtimal aramak lâzım geliyor. (Rekabetsiz bir hırfet bulmak) Görülüyor ki, iş bölümü bizi bu çıkmazdan kurtarabilecek. Şehirlerde içtimaî kesafetin husule getirdiği şiddetli rekabetten ancak bir şeyler icat etmekle kurtulabiliriz. O halde bölümü mihanikî bir surette içtimaî sebeplerden ileri geliyor demektir.

Şehir fertleri yeni icatlara sevk ediyor. Her fert ayrı bir meslekte çalışarak ihtisas sahibi oluyor. Fertte gittikçe Ma'seri vicdandan ayrı olarak önce meslekî, sonra da ferdî vicdanlar teşekkül ediyor. Zamanla bazı siyasî sebepler fertleri icatlar için daha şiddetli bir şekilde tazyika başlıyor. Ve Mübdi'ler ortaya çıkıyor. Şurası muhakkaktır ki, her mucit

kendisinininkinden evvelki icatlardan istifade ediyor ve kendisinin ilâve ettiği yenilik evelki icatların bir terkiibinden ibaret kalıyor.

— III —

Yukarıdaki izahlardan da görüldüğü gibi Gökalp, içtimaiyat ilminin ideali olan Determinizmden dışarı pek çıkmamaktadır. Biraz dikkatli tetkiklerden anlaşılacağı gibi B. adamı adeta tabîî bir mahsul ad ediyor.

Kısacası B. Adam içtimaî inkişafın esrarengiz iletisi değil, içtimaî sebeplerin anlaşılabilir bir neticesidir. Fakat mutlak olan bir şart vardır. O da içtimaî hâdiselerin çok iyi bilinmesidir.

Bilhassa İ. Bölümü denen içtimaî hâdiseler mekanik izahın merkezini teşkil ediyor. Vakia o da ayrıca başka çeşit içtimaî hâdiselerin eseridir. Filhakika İ. bölümü şehrin teessüsünden meydana gelmiştir. İzah ettiğimiz gibi mübdiler İ. Bölümünün bir neticesidir. Görülüyor ki, Müceddit'ler gibi Mübdil'ler de içtimaî tekâmülün evvelâ neticeleri olup sonradan sebepler arasına geçer.

Burada bir sual akla gelebilir. Acaba her şehir bu yaratıcılığa meydan verir mi? Hayır... Bir çok şehirlerde İ. Bölümü meydana geldiği gibi kalmıştır. Binnetice Mübdil'lerin çıkmasına imkân kalmamıştır. Gökalp misâl olarak Hindistan ve Türk şehirlerini zikrediyor. Ve bunların müşterek duygu ve Millî rabıttan mahrum cemaatler olduklarını, daha tam bir şehir değil de adeta bir köyler mecmuası olduklarını söylüyor.

Şüphesiz ki, bu neviden sosyolojik izahlarla B. Adam denen kompleks çözülmüş olur. Gene akla bir sual geliyor. Yukardaki saydığımız içtimaî sebepler vuku buluyor, içtimaî vicdanın müphem olarak yaşanması başka bir şey, vazih olarak hissedilmesi ise başka bir şeydir. İçtimaî sebepler B. A. mın zuhuru için lâzım fakat yeter şartlar değildir. O halde bu kâfi şartları nerede aramalıyız?

Fakat onun terkettiği determinizm içtimaî hâdiseler sahasına ait bir determinizmdir. Yoksa o ferdî uzviyetlere ait hususiyetleri tamamiyle muallakta bırakmış değildir. Biyolojik ve psikolojik determinizme temas eden dağınık düşünceler ileri sürmesi onun B. Adamı hamle ve hürriyet eseri değil, uz-

vî ve ruhî şeraitin mahsulü gibi mülâhaza etmesindedir.

Şu iki misale bakın: Coğrafya Cebelitarık boğazının bir gün kendiliğinden açılarak Afrika ile Avrupayı ayırdığını gösteriyor, ve gene aynı Coğrafya Süveyş kanalının ferdi irade ile açıldığını söylüyor. Aynı şekilde bir çok misâl gösterebiliriz. Peki netice nedir? Netice: İçtimaî hayatta bazı tesirler tabîî (Cebelitarıkın açılması), bazılarıda İradî (Süveyşin açılması) dır. Gökalp burada B. Adamları adeta yeneden ikiye ayırıyor:

1.) Tabîî surette cemiyete tesir edenler,

2.) İradî surette cemiyete tesir edenler. Birinci zümreye mensup olanlarıda muhayyile, ikinci zümredekilerde ise zekâ işlemektedir. İçtimaî hayata kültür sahasında tesir edenler yani B. Adamların izahı bu mekanik görüşle mümkündür. Fakat ya cemiyete kendi iradeleriyle tesir eden B, Adamlara karşı Sosyoloji ne diyor?...

Gökalp sosyolojinin herhangi bir eksik durumuna razı olamıyor. İçtimaî determinizmi bırakarak ruhî, daha doğrusu psikolojik ve biyolojik determinizme kayarak şöyle bir izah yapıyor: Müstesna fert, içtimaî vicdanın buhranlarını, endişelerini, ihtiyaçlarını iyice sezecek bir şekilde uzvî şartlara sahiptir. B. Adam bir içtimaî Medyum olmalıdır. B. adamın muhayyilesi, kendisinin uzvî ve ruhî yapısına bağlıdır.

— NİHAİ MESELE —

Gerek Gökalp ve gerekse Durkheim her ne kadar sosyolojik determinizmden ayrılıyorlarsa da bunu kabule bir türlü razı olmuyorlar. Bunlara göre Yaratıcı adam, adeta cemiyetin yaratıcılığının sembolüdür.

Gökalp meseleyi bir misâlde izah ediyor: Fert ekseriya dalgın bulunduğu zaman, vücudündeki ağrıdan haberdar olmaz, ve bu yüzden ağrının şiddeti gayet hafif kalır. Fakat bir anda fert dalgınlıktan kurtulur, bu sefer ağrıyı bidayettekinden daha şiddetli hisseder. Aynı şekilde millette dalgındır, bu içtimaî cereyanlar şuursuz olduğundan zayıf kalır.

Fakat ne zamanki bu cereyan bir fertte şuurlu bir şekilde hissedilir, bütün milletce bu cereyan evvelkinden defalarca daha şiddetle hissedilir. Ve meşhur bir tabirle (İçtimaî geniş getirmeğe nihayet verilecek tarihî bir fırlayışla ileri atılır). İşte dinî, siyasî, ahlâkî, içtimaî v.s. inkılâplar zamanı bu anlardır.

